

# **ABRAHAM KUYPER**

***VEELZEGGEND EN VEELZIJDIG***

**\*\*\*\*\***

**BESCHOUWINGEN OVER EEN STAATSMAN EN THEOLOOG**

**VAN INTERNATIONALE ALLURE**



# **ABRAHAM KUYPER**

## ***VEELZEGGEND EN VEELZIJDIG***

**\*\*\*\*\***

**BESCHOUWINGEN OVER EEN STAATSMAN EN THEOLOOG**

**VAN INTERNATIONALE ALLURE**

**C. A. ADMIRAAL**

**Uitgeverij Heijink - Hardenberg**

*Opgedragen aan de nagedachtenis van Dr. George Puchinger  
(1 april 1921 – 15 september 1999),  
in leven eerste directeur van het Historisch Documentatiecentrum  
Ned. Protestantisme aan de Vrije Universiteit*

©2023: De auteur

Correctie: Dick van Ittersum

Opmaak en lay-out: Ida Veurink

Omslag: Afbeelding van het “Het Witte Huis” te Washington, D.C. met close-ups van Abraham  
Kuyper en President William McKinley.

Uitgeverij: Uitgeverij Heijink, Markt 23, 7772 AE Hardenberg

ISBN: 9789403687339

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van  
druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke  
toestemming van de uitgever.

*“Hij behoorde tot de geniale enkelingen die de nieuwe mogelijkheden van hun tijd onderkenden.”*

(Dr. O. Jager, *Schrale troost in magere jaren*, Baarn 1976, 17)

*“Hij is de grote meesterdromer van de negentiende eeuw geweest. En met zijn dromen, die hij verwerkelijkte, verstoorde hij andermans dromen.”*

(Dr. G. Puchinger, *Gesprekken over de onbekende Kuyper*, Kampen 1971, 12)

*“Mijn roeping is hoog, mijn taak is heerlijk en boven mijn bed hangt de kruisiging, en als ik daarop zie is het of de Heere mij elken avond vraagt: ‘Wat is uw worsteling bij Mijn drinkbeker?’ Zijn dienst is zo verheffend en heerlijk.”*

(Abraham Kuyper aan zijn dochter Jo, 3 feb.1903)



## WOORD VOORAF

Op 8 november 2020 was het precies een eeuw geleden dat Abraham Kuyper op 83-jarige leeftijd in Den Haag overleed. Er was een einde gekomen aan het aardse leven van deze staatsman en theoloog, die meer dan 20.000 artikelen in zijn dagblad had geschreven en bijna 300 publicaties op zijn naam had staan. Abraham de Geweldige werd hij wel door cartoonist en tegenstander Albert Hahn genoemd. Een man die een partij, een kerk, een universiteit en een dagblad had gesticht. Een kerkhistoricus *pur sang*, een theoloog met uitgesproken opvattingen, een partijman met een program, een wetenschapper met vooruitziende blik en een journalist met ongekeerde talenten. Een *homo universalis* in ons 19<sup>de</sup>-eeuwse landje.

De historicus Johan Snel schreef onlangs een vuistdik boek over zijn zeven levens. Zeven rollen die Kuyper steeds met verve had vervuld! Een man met een enorm netwerk, die ook nog voortdurend op reis was en in de Zwitserse Alpen probeerde zijn overbelast zenuwgestel tot rust te laten komen. Uiteindelijk werd hij nog minister-president en was actief in de buitenlandse politiek. Kortom, een boeiende figuur die zowel bewonderd als verguisd werd. Talrijke publicaties zijn nadien over hem verschenen. Ook ondergetekende heeft zich jarenlang met zijn leven en werk beziggehouden. Het resultaat van zijn studies en beschouwingen vindt de lezer hier gebundeld.

Agnes Amelink publiceerde ter gelegenheid van het Kuyperjaar aan de Vrije Universiteit een serie interessante gesprekken met uiteenlopende figuren over hun preoccupatie met Kuyper. Deze bundel verscheen dan ook onder de treffende titel: *Mijn Kuyper*. Opvallend is hoe verschillend de nalatenschap van Kuyper inspireert en intrigeert. Ook ondergetekende heeft zijn reis met Kuyper als boeiend ervaren. Hoewel Kuyper hem somtijds een nachtmerrie bezorgde, evenals trouwens zijn leermeester Prof. dr. J.W. Schulte Nordholt, die daarvan destijds in *Trouw* opmerkelijk

verslag van deed. Het leek hem aardig dit artikel, samen met een chronologie over Kuypers leven en werk als bijlage op te nemen.

Kuyper is een kostbare diamant met vele facetten, waar steeds weer iets nieuws aan te ontdekken valt, zeker nu zijn volledig archief op de website staat, dankzij de inspanning van Prof. dr. George Harinck, directeur van het ADC te Kampen. Het leek ondergetekende een goede gedachte zijn werk over Kuyper en belevenissen met Kuyper als *Mijn Kuyper* aan de belangstellende lezer- na dit bijzondere herdenkingsjaar - aan te bieden. Deze bundel wordt opgedragen aan de nagedachtenis van Dr. George Puchinger die met zijn gesprekken en geschriften hem zo inspireerde en altijd bereidwillig op het spoor van Kuyper zette.

Schoonebeek, juni 2023

C. A. A.



## INHOUD

Woord vooraf 7

1. Wie was Abraham Kuyper? 11
2. Abraham Kuyper en zijn tijd 15
3. Abraham Kuyper, zijn reis naar Amerika en zijn invloed: hier, daar en... vandaag 36  
(Vertaling van de lezing voor studenten Duits van Calvin College, Grand Rapids, Mich.)
4. Abraham Kuyper en 'het vergeten hoofdstuk' 41  
Het calvinisme en de natuur: terechte of onterechte omissie in de *Stone-Lectures*?
5. Kuyper en Lion Cachet over de taal in Zuid-Afrika 46  
Twee invloedrijke theologen en de "taalkwestie"
6. Abraham Kuyper in Roemenië 56  
Koninklijke ontvangst voor een voormalig minister-president
7. Kuyper in beeld: mislukte documentaire met opmerkelijke *pilot* en interessante vraaggesprekken aan de vooravond van de grote Kuyperherdenking (1987) 75
8. Abraham Kuyper en de Amerikaanse revolutie 177

9. De Amerikaanse reis van Abraham Kuyper 187  
Een verwaarloosd aspect uit de geschiedschrijving over  
Kuyper

Nawoord 259

Relevante bronnen en aanbevolen literatuur 261

Bijlagen:

- I. Chronologie leven en werk van Abraham Kuyper 266
- II. Abraham Kuypers Reise nach Amerika und sein Einfluss hier,  
da und .... heute. 271  
(Eine lesung für Studenten Deutsch vom Calvin College, Grand  
Rapids, Mich. USA)
- III. J.W. Schulte Nordholt, "De vloek van Abraham Kuyper," in:  
*Trouw*, 24 okt. 1980 276

Register van persoonsnamen 279

Lijst van afbeeldingen 287

Curriculum vitae 289

## 1. WIE WAS ABRAHAM KUYPER?

“Abraham Kuyper, wie was dat?” vroeg het meisje dat een kopje koffie voor mij neerzette in een snackbar te Kampen, nadat ik verteld had dat ik onderzoek deed naar een aspect van Abraham Kuyper. Ze had nog nooit van Kuyper gehoord en was verbaasd toen ik haar vertelde dat hij onze eerste minister-president was; dat hij een politieke partij, een krant, een universiteit en een kerk gesticht had. Kortom, een man die in Kampen – volgens sommigen het Rome van de gereformeerden – toch niet zo onbekend behoorde te zijn. Zij vroeg mij meer over hem te vertellen. Ik vertelde dat hij ook nog circa 300 publicaties op zijn naam had staan en waarschijnlijk meer dan 20.000 artikelen in zijn krant had geschreven. Ze luisterde belangstellend en herhaalde: “Nog nooit van die man gehoord: wat moet dat een bijzondere man geweest zijn!” Omdat zij wel van het CDA gehoord had, kon ik aanknopen bij het ontstaan van die partij, waar Kuypers Antirevolutionaire partij (ARP) één van de voorlopers van was geweest. Omdat zij niet kerkelijk was, hoefde ik niet te beginnen over gereformeerden in Kampen, laat staan over de PKN. Wel heb ik nog verteld dat Kuyper voor de meeste leden van de kerken in Kampen geen onbekende was. Zij was me dankbaar voor deze gratis geschiedenisles en serveerde nog een tweede kopje koffie.

Haar vraag hield mij bezig en ook de actualiteit van Kuypers nalatenschap. Het is dit jaar precies een eeuw geleden dat Kuyper overleed (1920) en zijn uitvaart trok toentertijd ongelooflijk veel volk. Talrijke hoogwaardigheidsbekleders waren aanwezig en sommigen hielden hoogdravende toespraken. Het feit dat hij nu 100 jaar geleden overleden is, was voor de Vrije Universiteit aanleiding een Kuyperjaar met allerlei activiteiten te organiseren. Een speciale commissie o.l.v. mw. drs. Kathleen Ferrier, oud-Tweede Kamerlid en lid van het CDA, zou daar leiding aan geven. Helaas heeft de VU wegens corona alles geschrapt. Toch intrigeert de vraag: wie was

Abraham Kuyper? En in hoeverre is zijn nalatenschap nog steeds actueel? De eerste vraag is eigenlijk een stuk gemakkelijker te beantwoorden dan de tweede vraag. Die is veel lastiger, maar ook interessanter in mijn ogen.

Toen Kuyper in 1912 75 jaar werd, vroeg iemand uit Frankrijk – waarschijnlijk een Franse journalist - naar wat gegevens over zijn leven en toen krabbelde Kuyper op een stuk papier een kort portret van zichzelf. Allereerst noemde hij zichzelf – heel curieus – een alpinist! Vervolgens noteerde hij: een reiziger, een spreker, een wetenschapper, een activist, een journalist en een staatsman. Het aardige van deze schets is dat de historicus Johan Snel deze rollen van Kuyper knap en uitvoerig in verschillende hoofdstukken uitwerkte en daarbij gebruik heeft gemaakt van vrij onbekende bronnen, zoals Kuypers uitvoerige briefwisseling en zijn artikelen in *De Standaard* en in *De Heraut*, respectievelijk Kuypers dagblad en zondagsblad. Zo ontstond er een originele en leesbare biografie over het hectisch leven van deze 19<sup>de</sup>-eeuwse staatsman en theoloog. Snel portretteerde Kuyper als een radicale christendemocraat, die veel moderner was dan men doorgaans dacht (1). De moderne lezer, die kennisneemt van Snels boek zal verbaasd zijn over de veelheid van Kuypers activiteiten en het is ook opvallend hoe gemakkelijk hij binnenkwam bij de groten der aarde. Zowel bij de Belgische koning, als de keizer van Duitsland; de koning van Spanje en de koningin van Roemenië. Kuyper kende ze allemaal. Hij had een enorm netwerk en na zijn verkiezingsnederlaag in 1905 bezocht hij in recordtempo 16 landen, waar hij vervolgens twee grote pillen van boeken over schreef (*Om de Oude Wereldzee*). Het manuscript was door zijn huishoudster per ongeluk bij het afval gezet en werd op het laatste nippertje nog op de vuilnisbelt teruggevonden. Kortom anekdotes over zijn leven en werken zijn er genoeg.

Lastiger is zijn invloed voor de dag van vandaag vast te stellen. Van de circa 25.000 studenten aan de VU zal een handjevol wel iets over de stichter van de universiteit kunnen vertellen. De huidige rector magnificus is een hindoe en staat toch ook ver van de

gedachtewereld van Kuiper af, hoewel hij hem ongetwijfeld interessant zal vinden. En Kuipers Gereformeerde Kerk is in 2004 gefuseerd met de Hervormde en de Lutherse Kerk tot de PKN. Behalve zijn standbeeld in Maassluis, waar hij in 1837 geboren werd, herinnert niet veel meer in ons land aan deze staatsman en theoloog. Hij is misschien nog wel bekend als auteur van de anti-stakingswetten van 1903 ("worgwetten") n.a.v. de beroemde spoorwegstakingen in ons land. Toch moeten we die beeldvorming nuanceren: na Kuiper zijn er zes minister-presidenten geweest, met Jan Peter Balkenende als laatste, die door het gedachtegoed van Abraham Kuiper (neocalvinisme) gevormd zijn. Kuiper was voor hen allen een bron van inspiratie! Ook op theologisch gebied was de invloed van Kuiper met zijn leer van de "soevereiniteit in eigen kring" en de "gemene gratie" enorm. Vaak citeert men de Kuiperiaanse quote: "Geen duimbreed is er op heel het erf van ons leven, waarvan Christus niet roept: Mijn!" Kuiper bepleitte dan ook de confrontatie met de heersende cultuur en geen cultuurmijding. Zo bediscussieerde hij de evolutietheorie van Darwin en introduceerde als eerste de atheïstische filosoof Friedrich Nietzsche in ons land.

Zijn volgelingen ontwikkelden een enorme activiteit in staat, kerk, school en maatschappij. Een activisme dat niet door iedereen in dank werd afgenomen. Wat die invloed betreft is de publicatie van de journaliste Agnes Amelink verhelderend. Zij voerde met een aantal bekende figuren uit onze samenleving gesprekken en gaf de bundel de titel: *Mijn Kuiper* mee (2). Misschien is Kuiper momenteel bekender en invloedrijker in het buitenland, met name in conservatief-rechtse kringen in Amerika (de presidenten Bush en Clinton haalden hem in toespraken aan en enkele ideeën van Kuiper werden in wetgeving vastgelegd). De onlangs afgetreden minister van Onderwijs onder Trump, Betsy DeVos, was zelfs door Kuipers denken beïnvloed. Maar ook in Zuid-Korea, China, Vietnam, Hongarije, Zuid-Afrika en De Bondsrepubliek komt men Kuiper tegen. Zijn werk is namelijk in het Engels vertaald en zijn volledig archief (brieven, krantenartikelen en boeken) staat nu op de website. Helaas moest het grote Kuipercongres in New York worden afgelast!

Wie had dat ooit kunnen denken: een congres in Amerika over een 19<sup>de</sup>-eeuwse Nederlandse dominee, die minister-president werd! Van Koningin Wilhelmina mocht hij in 1908 geen tweede kabinet vormen. Dat tweede kabinet had de oude Kuyper – net als driekwart eeuw later Joop den Uyl (ook gevormd in de traditie van Kuyper) – o zo graag gewild!

(1) Johan Snel, *De zeven levens van Abraham Kuyper, portret van een ongrijpbaar staatsman*, Amsterdam 2020

(2) Agnes Amelink, *Mijn Kuyper, gesprekken over geloof, politiek en cultuur*, Utrecht 2020

## 2. ABRAHAM KUYPER EN ZIJN TIJD

### *Inleiding*

Veel ontwikkelingen van onze hedendaagse Nederlandse samenleving hebben hun oorsprong in de 19<sup>de</sup> eeuw, met name in de tweede helft van deze eeuw. Onze overwegend agrarische maatschappij geeft in die periode aanzetten tot verandering en vernieuwing: op economisch terrein begint het proces van de industrialisatie met als onvermijdelijk gevolg het ontstaan van het sociale vraagstuk voor de arbeidersklasse en het probleem van de vrouwen- en kinderarbeid. Op politiek gebied ontstaat een nieuwe tweedeling: confessionelen tegenover niet-confessionelen en op godsdienstig gebied begint een strijd voor kerkherstel in de grootste kerk van ons land. Daarnaast ontstaan er talrijke emancipatiebewegingen, waarvan die van de arbeiders en van de “kleine luyden” vooral bekend werden. Een belangrijke motor voor al die veranderingen is ongetwijfeld de rol van de pers. Na de afschaffing van het dagbladzegel (1869) begint de opkomst van het geschreven woord met een niet te onderschatten invloed op alle terreinen van het leven.

In historische overzichtswerken spreekt men gemakshalve over “de schoolstrijd”, “de kiesrecht kwestie” en “de sociale kwestie.” Als referentiekader voor de complexe ontwikkelingen, die nauw met elkaar samenhangen. Bij de bestudering van deze kwesties komt men altijd de naam van *Abraham Kuyper* tegen, die met zijn opnieuw geïnterpreteerde leer van Calvijn (neocalvinisme) een titanische poging deed tot herkerstening van de natie. Het liefst zou hij ook buiten onze grenzen de Europees-Amerikaanse cultuur beïnvloeden, maar hij moest tenslotte ervaren dat hij wel bekend werd in het buitenland, maar dat zijn ideaal toch veel te hoog gegrepen was. Door zijn aanhangers werd hij verafgood (“de van God gegeven leider”) en door zijn tegenstanders verguisd (“de schuldige”).

De markante figuur van Kuyper excelleerde op theologisch, journalistiek en politiek gebied en het is typerend dat zelfs Albert Hahn, een uitgesproken socialistische tegenstander, hem in zijn karikatuur typeerde als “Abraham de Geweldige.” Waarschijnlijk is de veelzijdige Kuyper voor historici nog steeds een moeilijk te beschrijven persoonlijkheid. Hoewel er in ons land aan geen enkele 19<sup>de</sup>-eeuwer zoveel biografieën en dissertaties zijn gewijd, blijft hij nog steeds moeilijk te doorgronden. Vriend en vijand erkennen zijn grootheid, maar zijn het op tal van punten nog steeds oneens. In het beknopte bestek van dit artikel behandelen we achtereenvolgens de tijd waarin hij leefde, zijn levensloop, zijn theologische –en politieke denkbeelden, alsmede zijn optreden in een aantal kwesties op kerkelijk, politiek, onderwijskundig en sociaal terrein. Na een aantal opmerkingen over het ministerie-Kuyper – met name over de spoorwegstakingen van 1903 - volgen een korte schets over de nadagen van de oude Kuyper en een nabeschuiving.

### *Tijdsbeeld in vogelvlucht*

Toen Abraham Kuyper in 1837 te Maassluis het levenslicht aanschouwde, was ons land nog betrokken bij het gewapend conflict met België dat zich in 1831 van het Koninkrijk der Nederlanden had losgemaakt. Hoewel het militaire optreden met de Tiendaagse Veldtocht aanvankelijk enthousiast was begroet, begon na verloop van tijd het klagen over de economische gevolgen van dit conflict en werd de koning steeds meer aangevallen om zijn halsstarrige houding. Ons land had zich moeizaam hersteld van de Napoleontische tijd met zijn onverteerbaar continentaal stelsel: de echte bloei bleef echter uit, omdat de overwegend statische maatschappij onvoldoende aanzetten tot vernieuwing gaf. De meerderheid van de beroepsbevolking vond emplooi in de agrarische sector en pas in de tweede helft van de negentiende eeuw zien we een trage opkomst van de industrie. Deze economische verandering had uiteraard haar weerslag op de sociale omstandigheden met als gevolg een toenemende roep om



gelijkberechtiging en politieke verantwoordelijkheid. Zo vonden de arbeiders in Domela Nieuwenhuis een leider en de rooms-katholieke en eenvoudige protestants-christelijke groeperingen respectievelijk in Herman Schaepman en Abraham Kuyper hun voortrekkers.

Op religieus gebied was er aan het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw een betrekkelijk gezapig klimaat ontstaan dat men wel typeert met de term *supranaturalisme*. Men wees alle dogma's van de hand en oriënteerde zich op een sterk humaan en tolerant geloof, dat zijn wortels had in de Verlichting en de Franse revolutie met zijn leuze van vrijheid, gelijkheid en broederschap. Dit "regentengeloof" werd uiteraard niet gedeeld door de andere lagen van de bevolking, met name de rooms-katholieke en de protestantse werklieden met hun gezinnen. De rooms-katholieken konden, dankzij de grondwets-herziening van Thorbecke (1848), de bisschoppelijke hiërarchie herstellen en een krachtige emancipatiebeweging realiseren. De protestanten zagen met lede ogen de verwatering van hun kerk en stelden pogingen in het werk om tot kerkherstel te komen. De orthodoxe Groen van Prinsterer en zijn vrienden uit het Réveil probeerden de kerk van binnenuit te hervormen; een andere groepering, de Afgescheidenen, stapte in 1834 onder leiding van de predikanten De Cock en Scholte uit de kerk. Inmiddels was het steeds duidelijker dat er in de Hervormde Kerk allerlei stromingen ("richtingen") ontstonden en dat de synode er niets voor voelde inhoudelijk op de bezwaren van de verschillende groeperingen in te gaan. Uit deze zgn. richtingenstrijd komen de volgende min of meer homogene groeperingen voort: de *moderne richting*, onder leiding van de Leidse hoogleraren Scholten en Kuenen (Zij streefden naar een verzoening van de wetenschap en de openbaring); de *Groningers* onder leiding van prof. Hofstede de Groot (Zij stelden de liefde van Christus centraal en ontwierpen van daaruit hun opvoedingsmodel); de *ethischen* met als belangrijke vertegenwoordiger Nicolaas Beets en later Gunning (Zij zagen de waarheid als "ethisch" en waren afkerig van partijvorming en tuchtmaatregelen); de *confessionelen* (Zij bepleitten de handhaving van de belijdenisgeschriften en wilden

leertucht). De belangrijkste exponent van deze laatste stroming was de historicus-staatsman mr. Guillaume Groen van Prinsterer, die later grote bekendheid zou krijgen als de geestelijke vader van de Antirevolutionaire Partij en zich in woord en daad altijd een principieel bestrijder van het beginsel van de Franse revolutie toonde. Niet voor niets gaf hij in 1848 zijn lezingen uit onder de titel: *Ongeloof en revolutie*.

De richtingenstrijd in de Hervormde Kerk bereikte in het midden van de 19<sup>de</sup> eeuw een hoogtepunt. Het verzet tegen de benoeming van moderne of evangelische predikanten door kerkvoogden in overwegend orthodoxe gemeenten moest wel uitlopen op een herziening van het starre Algemeen Reglement uit 1816 en dat betekende onafwendbaar een toenemende democratisering. Inderdaad kregen grote gemeenten (meer dan tweehonderd zielen) in 1867 het recht om met behulp van een democratisch gekozen kiescollege hun predikant te beroepen. De invloed van het gewone gemeentelid werd zo langzamerhand zichtbaarder en duidelijker.

### *De jonge Kuiper: optreden en ontwikkeling*

Midden in deze strijd gaat Abraham Kuiper optreden. Hoe heeft hij zich ontwikkeld? En welke plaats koos hij in deze richtingenstrijd? Als zoon van de hervormde predikant F.J. Kuijper ging hij in Leiden studeren, nadat hij zijn gymnasiale opleiding in dezelfde stad voltooid had. Aanvankelijk had kerkgeschiedenis zijn grote belangstelling, maar al gauw kwam hij onder de indruk van de eruditie en nauwgezette werkwijze van zijn leermeester Scholten. In Leiden had deze moderne theoloog een grote bekendheid gekregen. Zijn standaardwerk over de leer der Hervormde Kerk in haar grondbeginselen, uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld, was in ons land nogal bekend. Kuiper studeerde in Leiden ook bij zijn oude leraar Nederlands van het gymnasium, prof. Matthijs de Vries. Deze taalgeleerde wees hem op een Groningse prijsvraag, waarin een verhandeling gevraagd werd over een vergelijking van de kerkleer

van Calvijn met die van A Lasco. Daarin diende hun beider ecclesiologie verklaard te worden uit hun persoon en leven. De bronnen voor deze verhandeling ontdekte hij bij de vader van deze hoogleraar, de bejaarde dominee De Vries. Kuypers inzending werd bekroond en met toestemming van de Groningse faculteit werkte hij zijn verhandeling om tot een proefschrift over A Lasco, waarop hij in 1862 te Leiden *summa cum laude* promoveerde tot doctor in de godgeleerdheid. Het is interessant op te merken dat Calvijn een ander kerkbegrip had dan de Poolse reformator A Lasco. Was bij Calvijn de kerk als instituut welomschreven met een grote inbreng van de predikant en veel nadruk op de tucht, bij A Lasco vinden we primair de geest van Christus en wordt de vrijheid van de woorden van Christus belangrijker dan de wetticistische regels en kerkrechtelijke bepalingen. Eigenlijk wordt bij A Lasco's visie de gemeente mondiger en hanteert hij een ruimer kerkbegrip. Het lijkt wel alsof het later door Kuyper zo strikt beleden onderscheid van de kerk als *instituut* en als *organisme* hierin zijn wortels vond.

In zijn Leidse periode was Kuyper een adept van de moderne richting. Bekend is het verhaal dat hij na een lezing van prof. Rauwenhoff, waarin de godheid van Christus geloochend werd, applaudiseerde met zijn medestudenten. Hij huwde Johanna Hendrika Schaay, die uit Rotterdam afkomstig was. Samen betrokken ze – na hun huwelijk in 1863 – de pastorie van Beesd, waar de jonge Kuyper als predikant beroepen was. Bekend is het verhaal van Kuypers bekering door zijn ontmoeting met Pietje Baltus, één van Kuypers gemeenteleden, die weigerde hem een hand te geven omdat de dominee (nog) niet bekeerd was. Deze gebeurtenis was voor hem aanleiding zich opnieuw te verdiepen in de leer van de Hervormde Kerk en de geschriften van de reformatoren. Het was tenslotte Calvijn, die hem steeds meer imponeerde en hem tot het inzicht bracht dat herstel van de kerk, die voor allen een moederrol kan vervullen, een noodzaak werd.

Kuyper wees daarna de moderne richting resoluut van de hand en zag hoezeer de kerkorganisatie en de inrichting daarvan was

afgeweken van het oude gereformeerde protestantisme, zoals met name Calvijn dat had ingevuld. Anderzijds was Kuypers ervan overtuigd dat de leer van Calvijn niet klakkeloos kon worden toegepast op de hedendaagse kerkelijke situatie en daarom moest de strijd voor kerkherstel rekening houden met die veranderde samenleving. Een confrontatie met de moderne cultuur ging hij niet uit de weg. Waren de calvinisten van de 17<sup>de</sup> eeuw bevreesd voor de beoefening van wetenschap, politiek en kunst, Kuypers riep zijn volgelingen op tot een daadwerkelijke cultuuraanvaarding, mits men rekening hield met de “de ere Gods” op alle terreinen van het leven. Daarom typeert men Kuypers leer wel als *neocalvinisme*. En hij werkte later deze leer op magistrale wijze uit in zijn beroemde lezingen over het calvinisme (de *Stone-Lectures*), die hij hield in Amerika bij gelegenheid van zijn eredocoraat van de universiteit van Princeton (1898).

### *Kernbegrippen van zijn theologie en cultuurbeschouwing*

De hervormde theoloog en kerkhistoricus Rasker heeft zich in zijn handboek over de geschiedenis van zijn kerk diepgaand met Kuypers theologie beziggehouden. Hij signaleerde als kernbegrippen van Kuypers theologie de *predestinatie* (leer van de voorbeschikking) en de *palingenesie* (leer van de wedergeboorte). Vooral dat laatste begrip speelde een belangrijke rol, zelfs in zijn politieke opvatting en cultuurbeschouwing. Bij zijn afscheidsprek in Beesd (1867) stelde hij dat laatste begrip centraal. Kuypers sprak toen over twee wegen, die de mensen kunnen gaan:

“die van degenen, die het wezenlijk bederf van de menselijke natuur ontkennen, dan is er geen schuld en geen verduistering van ons verstand en is redelijke godskennis voldoende en openbaring overbodig, en anderzijds die van hen die van het schuldgevoel uitgaan, de rede geen betrouwbare gids meer achten en de verzoening door het Lam Gods onmisbaar weten.”

En hij vervolgde:

“hier is het verschil tussen de normalisten en de abnormalisten, een verschil dat bepaald wordt door het feit, dat de abnormalisten weten de wedergeboorte nodig te hebben en dat de anderen dit niet weten. Niet alleen in de kerk, ook in de cultuur bepaalt de wedergeboorte het verschil” (1).

Kuyper wilde zijn christelijke cultuur bouwen op deze leer der wedergeboorte, maar hij erkende tevens het feit dat er in die (wereldse) cultuur ook “dingen des Geestes God” zijn en daarom geloofde hij in de zegeningen van de zogenaamde *gemene gratie* (= algemene genade). Ook leidde hij van de leer der wedergeboorte de politieke theorie van de *antithese* af, zoals later bij zijn politieke denken duidelijker werd.

Het andere kernbegrip van zijn theologie - de leer van de predestinatie - speelde een belangrijke rol bij de ontwikkeling van zijn kerkbegrip. Volgens deze leer splitst het menselijk geslacht zich in twee stromen: er ontstaan wedergeborenen en niet-wedergeborenen. Volgens Kuypers visie horen de wedergeborenen tot de kerk, zij hebben immers ook de doop ontvangen. De kerken dopen “in de veronderstelling dat men wedergeboren is” en niet andersom. Wanneer Kuyper dan ook bij zijn intrepreek te Amsterdam (1870) ingaat op de kerk als instituut en als organisme, wint bij hem de kerk als organisme het van de kerk als instituut. Hij ziet de kerk als een bijeenkomst van wedergeborenen op grond van predestinatie (uitverkiezing) en palingenesie (wedergeboorte).

Kuyper moest dan ook op grond van zijn kerkbegrip niets hebben van een *volkskerk*, hij wilde een (vrije) kerk die echt werk maakt van de belijdenis. De toenmalige Hervormde Kerk zag hij als een (onvrije) kerk, die zich op onnatuurlijke wijze moest houden aan een opgelegd reglement. Daarom riep hij op tot reformatie, tot vrijmaking van die kerk zodat de natuurlijke band met haar Schepper en Heer hersteld kon worden. En hij vond dat

wedergeborenen zich moesten inzetten voor dat kerkherstel. Het duidelijkst komt dat tot uiting in Kuypers brochure: *Tractaat tot de Reformatie der Kerken* (1883).

### *Tegenstanders lieten zich niet onbetuigd*

Kuypers tegenstanders waren talrijk. De ethischen (Beets) vonden hem te fel en Kohlbrugge vond dat hij die reformatie aan God moest overlaten: "Zijn Wegen zijn immers ondoorgrondelijk". De confessionelen ontdekten met schrik dat Kuyper ging vechten voor een vrije kerk en zagen hier het gevaar van independentisme opdoemen. Ook Kuypers leermeester, Groen van Prinsterer, verschilde met hem van mening. Hij geloofde niet in zijn predestinatieleer en zijn kerkbegrip. De moderne theologen zagen Kuyper als een afvallige, hij had immers volledig met de moderne theologie gebroken. Ondanks de felle polemieken moesten Kuypers tegenstanders zijn grootheid erkennen. Kuyper verweerde zich als een ongekend vaardig en bekwaam journalist. Zijn brochures rolden met grote regelmaat van de pers en in bloemrijke taal stelde hij zijn vijanden aan de kaak. En wanneer de heren zich beledigd voelden, poneerde Kuyper steevast de opmerking dat het verschil de zaak betreft en niet de persoon, maar het was duidelijk dat velen vaak diep gegriefd werden.

Bekend is het feit dat in zijn Utrechtse periode (1867-1870) er op een vergadering met Groen en Beets een felle discussie plaats vond tussen Kuyper en laatstgenoemde. En toen Kuyper in Amsterdam beroepen werd, nam zijn strijd voor kerkherstel, samen met zijn trouwe vriend Rutgers, felle vormen aan. De meesten van zijn Amsterdamse collega's waren de moderne richting toegedaan en ze vonden Kuyper maar een intrigant en hielden zich liever bezig met de cultuur en de dichtkunst (domineespoëzie). Kuyper was evenwel beroepen in Amsterdam door een wijziging in het reglement, waarbij gemeenteleden meer invloed kregen en de bevoegdheden van kerkvoogden werden ingeperkt.

### *Kuypers ijveren voor een Vrije Universiteit*

In Amsterdam heeft Kuyper ook geijverd voor een eigen universiteit. Hij wilde namelijk een reformatorische theologie ontwikkelen en zag met lede ogen de ontwikkeling aan van de invloed van de Staat op de Faculteit der Godgeleerdheid. In 1876 kwam namelijk de verandering waarbij de overheid een onderscheid ging maken tussen godsdienstwetenschap en geloofsleer. Het eerste vak werd beschouwd als wetenschap, het tweede niet! In dit verband sprak met van *duplex ordo*, waarbij de overheid zich bemoeit met godsdienstwetenschap, maar ontkent dat de leer van de kerken wetenschappelijke pretenties heeft. Voor Kuyper is het signaal duidelijk: er moet een *vrije universiteit* komen. Een universiteit die op gereformeerde beginselen gegrondvest is en onafhankelijk van de overheid. Dankzij de hulp van bierbrouwer Hovy en donaties – waaronder die van de weduwe van Groen van Prinsterer – kon in 1879 de “Vereniging voor Hooger onderwijs op gereformeerde grondslag” opgericht worden. Met een magistrale rede over *Souvereiniteit in eigen kring* opende Kuyper een jaar later in de Nieuwe Kerk te Amsterdam zijn eigen universiteit, waaraan Rutgers en hijzelf als hoogleraren verbonden werden.

### *Van de Doleantie naar de Vereniging van 1892*

Kuyper was inmiddels geen predikant meer, maar wel ouderling van de Amsterdamse kerk en maakte het de kerkvoogden en moderne predikanten knap lastig met zijn opvattingen over het stemrecht der ouderlingen. Bovendien pleitte hij daarmee voor een sterkere democratisering. Er werden nu bij vacatures steeds meer orthodoxe predikanten beroepen. Het conflict kwam uiteindelijk in 1886 tot een uitbarsting met de schorsing van een aantal ouderlingen. De kerkscheuring staat bekend als de *Doleantie* en een aantal dolerende gemeenten maakte zich los van de Nederlands Hervormde Kerk. In 1892 verenigden deze kerken zich met een groot deel van de Afscheiden gemeenten van 1834. Als nieuwe naam koos men voor

Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN). Ook hierbij speelde Kuyper een belangrijke rol.

*Zijn optreden in de politiek en de journalistiek*

Ook op politiek gebied was Kuyper actief geworden. In 1874 werd hij zelfs gekozen tot lid van de Tweede Kamer voor Gouda en werd toen verplicht zijn ambt van predikant neer te leggen. Zo verkreeg hij op eervolle wijze emeritaat en werd algemeen erkend als de opvolger van de antirevolutionaire Groen van Prinsterer. Zijn parlementaire activiteiten waren in die periode nog niet zo belangrijk. Als eenling opereerde hij in de Kamer en hij moest zich het parlementaire werk nog eigen maken. Veel belangrijker waren zijn activiteiten buiten het parlement en wel op journalistiek gebied. In 1872 had hij het dagblad *De Standaard* opgericht en toen bezat hij reeds als eigenaar-redacteur het zondagsblad *De Heraut*.

Dankzij beide periodieken beschikte hij over ongekende mogelijkheden voor de propaganda van zijn idealen en kon hij zich beijveren voor politieke organisatie en de strijd voor het bijzonder onderwijs. Het feit dat het dagbladzegel was afgeschaft (1869), een belasting op de krant, maakte een grote verspreiding onder zijn aanhangers mogelijk en bovendien namen talrijke kleine regionale blaadjes stukken uit *De Standaard* en *De Heraut* over. Zo kon Kuyper zijn volgelingen leiden, vormen en informeren.

In 1878 kwam de liberaal Kappeyne van de Coppello met zijn nieuwe onderwijswet, die allerlei eisen stelde aan het onderwijs. Kuyper en de aanhangers van het bijzonder onderwijs wisten dat deze wet het einde kon betekenen van zeer veel kleine particuliere, bijzondere schooltjes. Ze organiseerden een grote actie tegen het wetsvoorstel en smeekten de koning (Willem III) het wetsvoorstel niet te tekenen. Dit volkspetitionnement werd een groot succes, ondanks het feit dat de koning toch tekende. Kuyper wist – samen met zijn volgelingen – op handige wijze de actiecomité's om te zetten in kiesverenigingen en had daarmee in één klap de basis gelegd voor een moderne



politieke partij. Zo werd op 3 april 1879 de Antirevolutionaire Partij (ARP) gesticht en Kuyper presenteerde aan zijn partijgenoten vol trots *Ons Program*; een door hem geschreven politiek programma voor de nieuwe partij. Het is duidelijk dat Kuyper zich hierdoor liet kennen als een meesterlijk organisator en een bekwaam politicus.

*De schoolstrijd gaf een belangrijke impuls tot confessionele partijvorming*

De strijd voor de bijzondere school is één van de belangrijkste “issues” geweest in de tweede helft van de 19<sup>de</sup> eeuw. De vorming van de politieke partijen van de confessionelen en later de rooms-katholieken hebben door de schoolstrijd een sterke impuls gekregen. Die strijd is misschien het beste te omschrijven als een strijd voor financiële gelijkstelling van het bijzonder (meestal protestants-christelijk of rooms-katholiek) onderwijs en het openbaar onderwijs. Kuyper en de zijnen vonden het onjuist dat ze via de belastingen betaalden voor het openbaar onderwijs, dat is onderwijs verzorgd door de plaatselijke en/of centrale overheid, en dat ze *zelf* moesten betalen voor het confessionele onderwijs, verzorgd door een vereniging (“School met den Bijbel”). In de rooms-katholieke wereld vond Kuyper een bondgenoot in Herman Schaepman. Hoewel hun religieuze opvattingen mijlenver uiteen lagen, vonden ze elkaar in hun gemeenschappelijke strijd voor confessioneel onderwijs.

Bij de verkiezingen van 1888 verbonden ze zich en spreken we van de *Coalitie*. Het nieuwe kabinet Mackay werd in 1889 gevormd en het zag kans een bescheiden subsidie voor het bijzonder onderwijs te realiseren. De liberalen en de conservatieven verzetten zich hevig zowel in als buiten het parlement, maar de toeneming van de macht der confessionelen deed hen inbinden. De rooms-katholieke Schaepman kwam ook met een eigen politiek programma voor zijn volgelingen, die – evenals de aanhangers van Kuyper – hun rechten in de school en de maatschappij opeisten.

## *Kuyper en het sociale vraagstuk*

De derde emancipatiebeweging was die van de arbeiders. Onder leiding van de profetische figuur van Domela Nieuwenhuis organiseerden de socialisten zich. De arbeiders, die de ellende van de toenemende industrialisatie aan den lijve ondervonden, luisterden maar al te graag naar deze socialistische voorman. Kuyper had ook oog voor het sociale vraagstuk; hij had als één der weinigen Marx gelezen, maar vreesde diens oplossing. Kuyper raadde zijn vriend Klaas Kater aan het arbeidersvraagstuk in harmonie op te lossen en zo ontstond in 1877 het *Patrimonium*. Enerzijds erkende deze organisatie het recht van de arbeider op bescherming en een menswaardig loon, anderzijds wees ze de klassenstrijd van de hand. Kuypers visie ging uit van de *organische gedachte*, de door de Schepper verordeneerde natuurlijke ordening moest gehandhaafd worden. Hij was dan ook afkerig van de oplossing van de socialisten en liberalen, die waren hem te atomistisch: niet die eindeloze splitsing, maar de natuurlijke ordening had zijn voorkeur. Interessant is op te merken dat het *Patrimonium* veel leden kreeg en dat een belangrijke reden daarvoor was gelegen in het feit dat deze organisatie ijverde voor subsidie voor de bijzondere school. Dit punt was voor de socialisten totaal onbelangrijk. Ze onderschatten dan ook de kracht van de schoolstrijd voor de democratische ontwikkeling in ons land.

Kuyper hield zich ook daadwerkelijk bezig met het sociale vraagstuk en hij stond aan de wieg van de christelijk-sociale beweging in ons land. In 1891 werd in Amsterdam het Eerste Christelijk-Sociale Congres gehouden, waar Kuyper de openingsrede uitsprak. "Het sociale vraagstuk en de christelijke religie" was de titel van zijn rede, waarin hij een principiële maatschappijkritiek tot uitdrukking bracht. Dr. O. Jager sprak veel later in één van zijn publicaties over "de rode Kuyper" en deze rede zou dan "het rode boekje" zijn (2).

"Slechts dit ééne is, zal er voor u een sociale quaestie bestaan, noodzakelijk, t.w. dat ge de onhoudbaarheid van den

tegenwoordigen toestand inziet, en deze onhoudbaarheid verklaart niet uit bijkomstige oorzaken maar uit een fout in den grondslag zelf van ons maatschappelijk samenleven. Voor wie dit niet erkent, en acht dat kwaad te bezweren is door kweeking van vromer zin, door vriendelijker bejegening of milder liefdegave, moge er een religieuze, en moge er een philanthropische quaestie bestaan, maar een Sociale quaestie bestaat voor hem niet. Die bestaat voor u dan eerst, zoo ge architectonische critiek oefent op de menschelijke sociëteit zelve, en diensvolgens een andere inrichting van het maatschappelijk gebouw gewenscht en mogelijk acht.” (3)

Met zijn woorden over de “architectonische critiek op de menselijke sociëteit” maakte Kuyper veel indruk op zijn gehoor.



Uiteraard waren er ook volgelingen die vonden dat Kuyper veel te ver ging, en anderen verweten hem dat hij niet ver genoeg ging. In zijn eigen partij bijvoorbeeld pleitte hij voor uitbreiding van het kiesrecht door verlaging van de census (het belastingkiesrecht). Zijn partijgenoot, Jonkheer A.F. de Savornin Lohman, ging dat veel te ver; ook had Lohman bezwaren tegen het al te eigengereide optreden van de *leader* der Antirevolutionaire Partij, zoals Kuyper vaak genoemd werd. Lohman was een integere figuur met aristocratische allures. Kuyper had trekken van een intrigant en schreef met zijn vlijmscherpe pen het ene na het andere artikel in zijn lijfblad tegen de oprechte en onvermoeibare Lohman. Het zal niemand verbazen dat dit tot een ernstig en tragisch conflict moest leiden; hetgeen gebeurde in 1894 op "Seinpost" in Scheveningen.

#### *Scheuringen en stromingen in de late 19<sup>de</sup>-eeuwse vaderlandse politiek*

De breuk tussen de beide leidlieden bleek onherstelbaar en de scheuring in de Antirevolutionaire Partij was een feit. De groep Lohman ging verder onder de benaming *Vrije Antirevolutionairen* en zou zich in 1908 verenigen met een andere splinterpartij tot de Christelijk Historische Unie (CHU).

Niet alleen in de confessionele geledingen voltrok zich een scheuring, ook in de liberale groepering ontstond er grote verdeeldheid over de kiesrecht kwestie en de koloniale kwestie. Toen de liberale voorman Tak van Poortvliet in 1894 met zijn voorstel voor uitbreiding van het kiesrecht kwam, botsten de jong-liberalen met de oud-liberalen en werd het voorstel van Tak verworpen.

In de socialistische gelederen ontstond eveneens een splitsing. Troelstra en de zijnen keerden zich af van Domela c.s., die ze veel te anarchistisch vonden en zij bepleitten nadrukkelijk de parlementaire weg voor het bereiken van de noodzakelijke hervormingen. Het resultaat was de oprichting van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in Zwolle (1894).

### *Hoogtepunten uit Kuypers politieke -en theologische loopbaan*

De jaren negentig vormden een hoogtepunt in Kuypers loopbaan: hij werd opnieuw gekozen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal (1894), publiceerde zijn volumineuze standaardwerk "Encyclopaedie der heilige godgeleerdheid", een theologisch werk in drie delen en liet een populair geworden uitwerking van zijn leer over de gemene gratie verschijnen. Ook ontving hij zijn eerste ere-doctoraat in de rechtsgeleerdheid aan de beroemde universiteit van Princeton in Amerika (1898) en hield vervolgens zijn beroemde lezingen over het calvinisme aldaar (*The Stone-Lectures*).

Niet alleen nationaal maar ook internationaal werd Kuiper steeds bekender. Zo was hij in België, Engeland, Duitsland, Frankrijk en Zuid-Afrika geen onbekende meer. Hij liet zich graag vergelijken met Gladstone, de principiële Engelse staatsman onder Koningin Victoria en ontmoette in Amerika president William McKinley en vice-president Gary Hobart. Ook werd hij hartelijk ontvangen door de Hollandse immigranten in de Amerikaanse kolonies van Van Raalte (Michigan) en van Scholte (Iowa). Verder ontroppte hij zich tijdens de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) als een belangrijke pleitbezorger van de boeren en speelde geen onbelangrijke rol bij de beëindiging van dit conflict in Zuid-Afrika. Minder bekend is zijn relatie met het Huis van Oranje. Koningin Wilhelmina had een hekel aan de dominee-politicus, die haar eens kapittelde over haar religieuze ervaringen. Desalniettemin verleende ze hem later de ere-titel van Minister van Staat.

Eigenlijk is het opmerkelijk dat in ons land in de tweede helft van de 19<sup>de</sup> eeuw drie geestelijken zo prominent in de politieke arena optraden, van wie er één het ambt reeds vroeg had neergelegd en afscheid had genomen van zijn Lutherse Kerk (Domela Nieuwenhuis). De gereformeerde emeritus Abraham Kuiper en de rooms-katholieke priester Herman Schaepman waren de beide anderen, zij bleven evenwel hun kerk trouw.